

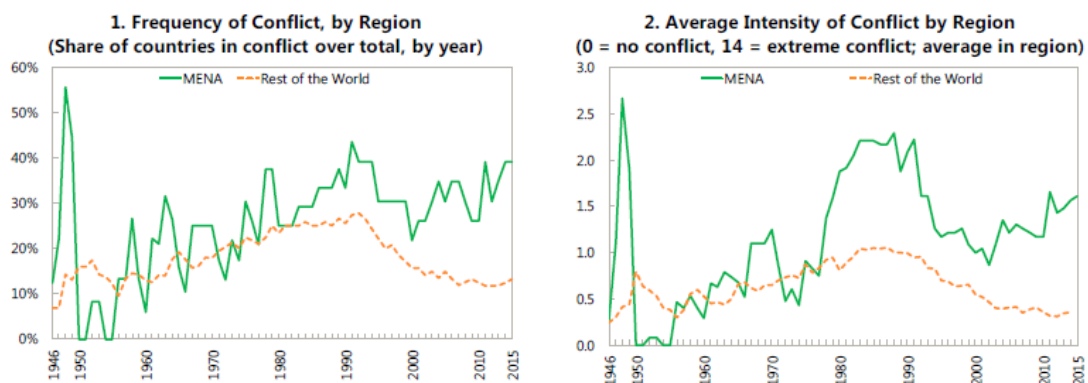

עורכים: פאול ריבלין וברנדון פרידמן
עורכת משנה: סמדר שאול
 כרך 6, גיליון 11, דצמבר 2016

דוח האסון ההומניטארי הערבי העולם הערבי חמש שנים אחרי: חלק 1 פאול ריבלין

ב-17 בדצמבר, טארק אל-טייב מוחמד בועזיזי, רוכל תוניסאי, הצית עצמו למוות ועורר את מה שהפך לאביב הערבי. לאחר שש שנים של מהפכה ומלחמה בחלקים נרחבים בעולם הערבי, אובדן חיי אדם והנזקים שנגרמו בגינן הם עצומים, בעיקר בשל מלחמת האזרחים בסוריה, כמו גם בשל הסכסוכים בעיראק, לוב ותימן. חלק מהסכסוכים, כדוגמת סודן, סומליה ועזה, נמשכים מזה שנים, אף קודם לאביב הערבי של 2010-2011, ומתרחשים כעת בצל האירועים האחרונים. כתוצאה מכך, המזרח התיכון הפך לאזור המועד ביותר לקונפליקט בעולם, גם במונחים של מספר הסכסוכים ועוצמתם (ראה גרף 1).

גרף 1: סכסוכים במזרח התיכון

מקור: קרן המטבע הבינלאומית (IMF)

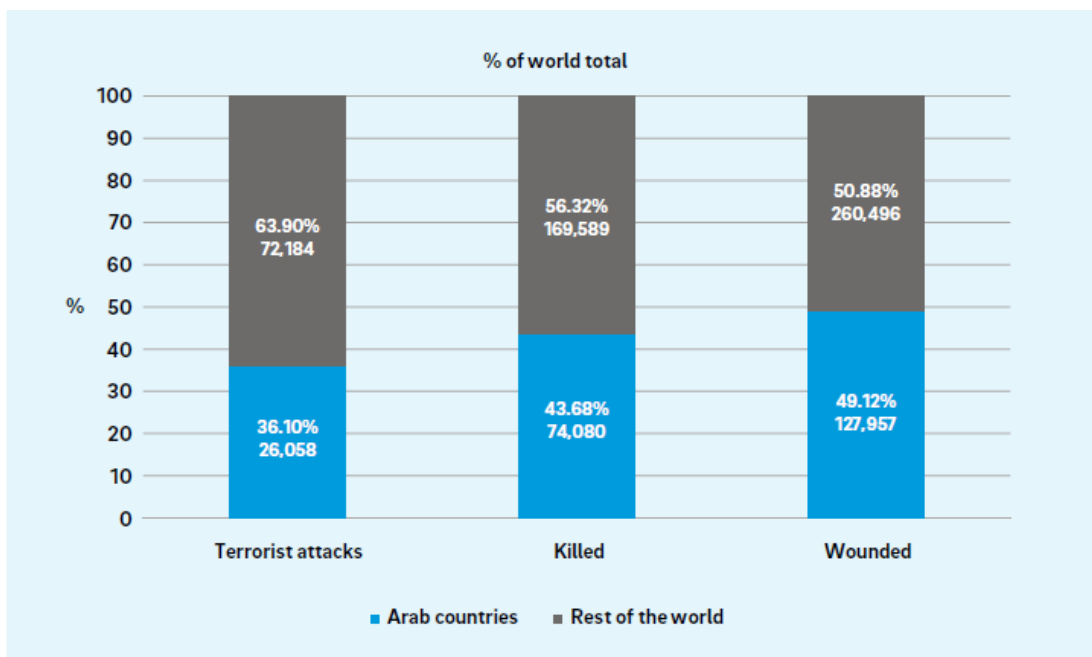
ניתן להעריך בגסות את מניין ההרוגים מהסכסוכים הללו, כאשר המספר המשוער בסוריה עומד על כ-600,000, אם כי הוא עשוי להיות גבוה אף יותר. זאת לצד מאות אלפי הרוגים במדינות נוספות הנתונות בסכסוך. המלחמות בסוריה, עיראק ולוב כללו פעולות ברוטאליות להחריד, כולל

הוצאות להורג ושידורן על ידי המדינה האסלאמית, הפצצות מטעם הממשל הסורי על בתי חולים ומתקנים אזרחיים נוספים, ושימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי. האזרחים נתונים במצור, כבני ערובה, במצב של רעב, והם משמשים כמגן אנושי בקנה מידה חסר תקדים.

מעורבות הכוחות החיצוניים בסכסוכים אלה משמעותית, ובמספר מקרים אף מכריעה. איראן ורוסיה התערבו לטובת משטר אסד וסייעו במניעת תבוסת המשטר. נמצאה התערבות מצומצמת יותר גם מצד טורקיה, בעוד ערב הסעודית ומדינות המפרץ סיפקו סיוע למורדים הסורים. בלוב, פעולה מערבית נגד קדאפי סייעה להבטיח את הפלתו, ובתימן, כוחות מערביים גיבו את הלחימה נגד המורדים החיתים. היבט נוסף של הקונפליקט האזורי הינו המתח הבולט בין השיעה לסונה, שבמידה רבה הוא תוצאה של מעורבות איראנית וסעודית במלחמות בעיראק, סוריה ותימן. במובנים מסוימים, הסכסוכים הללו הפכו למלחמות פרוקסי בשל המדיניות האיראנית והרוסית שנועדה להגדיל את השפעתן של מדינות אלה באזור. הערבים משלמים כעת מחיר לנוכח ניצול הפילוג הקיים בתוכם על ידי גורמים לא-ערבים. ואולם, היו גם סכסוכים באזורים שכנים באפריקה, כמו גם באפגניסטן ופקיסטן, שנגרמו במידה רבה בשל טרור אסלאמי.

השפעות המהומה הורגשו גם מחוץ למזרח התיכון, בעיקר באירופה, אליה נמלטו יותר ממיליון פליטים (ראה אקטצדי: ["נפילת הדומינו: המלחמה בסוריה, אירופה וטורקיה"](#), מרץ 2016). ההיקף והגאוגרפיה של האלימות הטרוריסטית מצביעים על כך שבין שנת 2000 ל-2014, האזור הערבי שמונה פחות מ-5% מאוכלוסיית העולם ו-9% מאדמות העולם, נמצא אחראי ל-44% ממקרי המוות שנגרמו בשל תקיפות טרור (ראה גרף 2). על מנת להשיג הבנה מלאה של ההתרחשויות, יש לקחת בחשבון את ההרוגים מידי כוחות הממשלה, ולזה להוסיף את נתוני קורבנות הטרור.

גרף 2: התקפות טרור והיקף קורבנות, באזורים הערביים בהשוואה לשאר העולם, 2000-2014

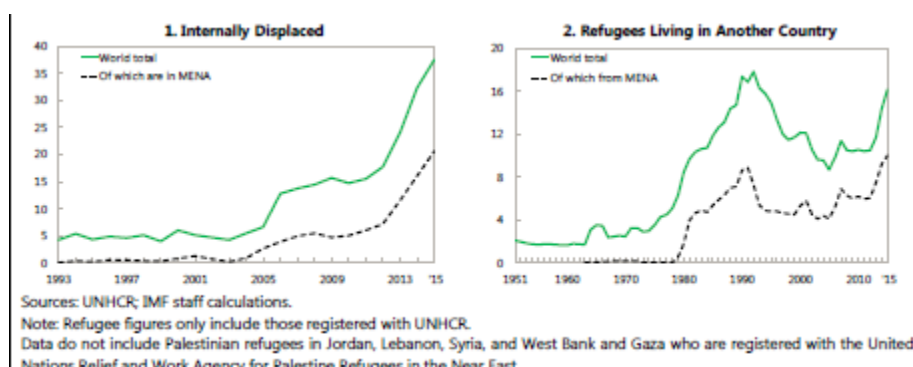
מקור: דוח פיתוח אנושי ערבי, 2016

קרן המטבע הבינלאומי זיהתה ארבעה סוגים עיקריים של אפקטים כלכליים שנגרמו בעקבות הסכסוכים באזור. האפקט הראשון, מתייחס לאובדן חיי אדם, עקירה פנימית ותנועת פליטים אל מעבר לגבול. מאז 2010, עם תחילת המלחמה בסוריה, 7.6 מיליון בני אדם נעקרו מבתייהם למקומות אחרים בתוך המדינה, ויותר מ-5 מיליון נמלטו למדינות אחרות, בעיקר למדינות השכנות. ביחד, מדובר בכ-55% מאוכלוסייתה סוריה, נכון לשנת 2010. בעיראק, כ-4.4 מיליון בני אדם נעקרו מבתייהם למקומות אחרים במדינה, בתימן מדובר על 2.5 מיליון בני אדם. בעוד שבשנת 2010, מספר העקורים במזרח התיכון וצפון אפריקה (MENA) עמד על חמישה מיליון בני אדם ומספר הפליטים עמד על שישה מיליון, הרי שבשנת 2015 צמח מספר העקורים לכ-20 מיליון, ומספר הפליטים לכדי 15 מיליון בני אדם. משמעות הדבר היא שמדובר ב-35 מיליון בני אדם שנמלטו מבתייהם.

מרכיב נוסף מתייחס לנזקים שנגרמו לשירותים חיוניים כדוגמת חינוך ובריאות. בסוריה, שיעור הנשירה ממערכת החינוך צמח ל-52% בשנת 2013. בהתייחס לתוחלת החיים, המייצגת את איכות שירותי הבריאות, נמצא כי בין השנים 2010 ל-2014 צנח מדד זה מ-76 ל-56 שנה. מגמות אלה בעלות אפקטים ארוכי טווח, נוכח היות האוכלוסייה פחות משכילה ופחות בריאה. ההידרדרות בתחום החינוך והבריאות מפחיתה מהפוטנציאל היצרני של הכלכלה, בעוד שישנה עלייה בעלויות הבריאות.

עקירה של אנשים בתוך המדינה ומעבר שלהם מעבר לגבולותיה כפליטים הינה חסרת תקדים. תופעה זו גבתה עלויות עצומות מהמדינות השכנות (ראה אקטצדי: ["כיצד ירדן שורדת: חלק 2"](#), אוקטובר 2016). המזרח התיכון הפך למקור מרכזי לעקירה פנימית של בני אדם (IDFs) ושל פליטים בעולם (ראה גרף 3). היחס הגבוה של פליטים בעלי מיומנויות הינו בבחינת בריחת מוחות משמעותית ממדינות המצויות בסכסוך.

גרף 3: עקורים ופליטים: MENA והעולם

מקור: קרן המטבע הבינלאומית (IMF)

המקור השני להפסד כלכלי נגרם מהרס רכוש ותשתיות פיזיות. עלות ההרס של הרכוש הפיזי בסוריה מוערך בכ-138 ביליון דולר (השווים ל-230% מהתוצר הגולמי של סוריה לשנת 2010), הכוללים הרס חלקי או מלא של רכוש, מלאי רכוש ואובדן השקעה. מאז החרפת הלחימה בתימן בתחילת 2015, מוערכים ההפסדים בגין הרס תשתיות בכ-22 ביליון דולר, השווים ליותר מ-50% מהתוצר הגולמי של המדינה טרם המלחמה. הרס בסדר גודל שכזה הוא בעל השפעה משמעותית על יכולת הייצור והמסחר. תפוקת הנפט של תימן חדלה מלפעול במרץ 2015. בלוב, צנחה תפוקת הנפט לכדי רבע מהיכולת, בשל סגירת צינורות ומתקני נפט, כמו גם בשל מצור על נמלי נפט. כתוצאה מכך, פחת החשבון החיצוני הנוכחי של לוב לכדי גרעון של 44% מהתוצר הגולמי של 2015, בהשוואה לעודף של 13.5% שנראה בשנת 2013. האו"ם ביצע הערכה של ההשפעות הישירות בחמשת השנים האחרונות על המדינות הערביות הנתונות בסכסוכים, כמו גם את ההשלכות העקיפות על מדינות נוספות במונחים של זליגת אפקטים. בין 2011 ל-2015 הפסידו מדינות ערב 614 ביליון דולר, שהינם שווה ערך לכ-6% מהתוצר הגולמי הכללי, כתוצאה מהסכסוך. מדובר בהערכה נמוכה בהשוואה לזו שנעשתה בסוף 2013 על ידי תאגיד הבנקאות של הונג קונג ושנחאי (HSBC) שהעריך את ההפסדים, כמו גם את העלויות העתידיות הצפויות בשנת 2014. ההערכה הייתה כי המדינות שהושפעו בצורה הרבה ביותר מהחורף הערבי (*Arab Winter*) - מצרים, תוניסיה, לוב, סוריה, ירדן, לבנון, ובחריין- עשויות להפסיד כ-800 ביליון דולר של תוצר גולמי בין השנים 2011 ועד סוף 2014, השווים ל-35% מהתוצר הגולמי שלהם.

האפקט השלישי מתייחס להיחלשות האמון והביטחון. התקיפות שבוצעו על ידי המדינה האסלאמית כווננו לעיתים קרובות ליעדים כלכליים, לא רק במטרה להגדיל את השליטה עליהם, אלא גם בכדי לערער את הביטחון באזורים שלא בשליטתם. זה היה כרוך, בין היתר, בהשתלטות על מתקני מים ונפט בעיראק, ותקיפה באתרי תיירות בתוניסיה. אין לשכוח את ההתקפות שבוצעו מחוץ לאזור, בעיקר באירופה.

נוסיף על כך את פשעי הסחר בבני אדם, בעיקר מצפון אפריקה, כמו גם את פריחת הסחר בסמים בסוריה ולבנון (ראה אקטצדי: "[קפטגון- להיט בכלכלת הסמים הסורית](#)", דצמבר 2015). קרן המטבע הבינלאומית (IMF) ציינה כי ההשלכות שעשויות להיות לירידה בהשקעות, מחמירות את הביצוע של המגזר הפיננסי, הכוללות הוצאות אבטחה גבוהות יותר והכנסות נמוכות מתיירות.

האפקט הרביעי מתייחס להיחלשות הלכידות החברתית וירידה באיכות המוסדות, במיוחד של הממשלות. הסכסוכים העמיקו את הפערים החברתיים הכלכליים, שנטו להתפתח סביב הבדלי שכר, אתניות, אוריינטציה פוליטית ושפה. תהליכים אלה אירעו בעיראק, סוריה ותימן, שהתפרקו לכדי אזורים הנשלטים על ידי סיעות יריבות, בדרך כלל על בסיס אתני ומגזרי. הייתה לכך השפעה גם על מדינות שכנות. מתוך סקר עמדות שנערך בירדן, נמצאה התנגדות פוליטית ניכרת באזורים שבהם נמצאו אוכלוסיות גדולות של פליטים ומובטלים. דינאמיקה דומה שולטת במצרים, לבנון ותוניסיה. מתוך סקר הערכים העולמי נמצא כי רמת האמון, המהווה מדד מפתח בלכידות חברתית, מצויה בירידה. מדובר במרכיב המעכב עסקאות כלכליות, שמקשה גם על תהליכים פוליטיים.

השפעות אלה יכולות להסביר את הסיבה בגינה ממשלות ערביות היו איטיות ביישום רפורמות מבניות כלכליות חשובות, שהיו קשות מבחינה פוליטית. אוכלוסיות גדולות של פליטים הגדילו

את הלחץ על הלכידות בחברתי. במדינות כמו ירדן ולבנון, שהציגו בתחילה מדיניות של "דלת פתוחה", חל שינוי במדיניות זו בעקבות זרימה מוגברת של הפליטים.

הירידה בלכידות החברתית והפוליטית שחקה את איכות המוסדות והממשלה והובילה לצמיחה כלכלית איטית. עם התגברות המתח, התערערה פעילותן של פונקציות מפתח מוסדיות האמונות על הביצועים הכלכליים, כדוגמת הצבת איזונים ובלמים על קובעי המדיניות, ואכיפת שלטון החוק. נתונים הנוגעים לאיכות המוסדות באזור המזרח התיכון וצפון אפריקה צופים הידרדרות חדה בנתוני האינדיקטורים התחרותיים והממשלתיים בלב, סוריה ותימן.

בשל המצב הנוכחי, נדחקו מיליוני בני אדם לאבטלה ולעוני. המרכז הסורי למחקר מדיני העריך כי יותר מ-60% מכוח העבודה (השווים ל-3.5 מיליון בני אדם) חסר תעסוקה, ויותר מ-3 מיליון בני אדם איבדו את עבודתם כתוצאה מהסכסוך. שיעור העוני צמח מ-12.4% בשנת 2007 לכדי 83% בשנת 2014, כמו כן נמצא כי שני שליש מהסורים חיים בתנאי עוני קיצוניים המתבטאים בהיעדר יכולת לקבל מענה לצרכים בסיסיים. הסיבות העיקריות לכך כוללות אובדן של נכסים, מקומות עבודה, גישה לשירותים ציבוריים, כולל שירותי בריאות ומים נקיים, כמו גם עלייה במחירי המזון. שיעורי העוני הגבוהים ביותר נמצאו בנפות שהושפעו בצורה הגבוהה ביותר מהסכסוך, ואשר מבחינה היסטורית היו העניות ביותר במדינה.

ההשפעה הכלכלית של הסכסוך קשה להערכה בשל הנתונים מוגבלים, אם כי משוער כי היא הולכת וגדלה. משוער כי התוצר הגולמי של סוריה הצטמצם בכ-50% בין השנים 2011 ל-2016. תהליך זה אירע, בין היתר, בשל ירידה חדה בתפוקת הנפט, שעמדה על 368,000 חביות ליום בשנת 2010, וצנחה להיקף משוער של 40,000 חביות ליום בשנת 2015 ו-2016. לאחר צמיחה של קרוב ל-90% בשנת 2013, הוערכה האינפלציה ב-29% בשנת 2014, ב-30% בשנת 2015, וב-25% בשנת 2016. זאת בשל המשך שיבוש המסחר, מחסור בסחורות, ופיחות של המטבע הסורי (SP). בשנת 2010 ערכו של דולר היה שווה ערך ל-47 פאונד סורים, בעוד שבסוף שנת 2016 עמד ערכו על 213 פאונד.

הירידה בהכנסות מנפט סורי, מאז המחצית השנייה של 2012, והשיבוש במסחר, יצרו לחץ על מאזן התשלומים ושער החליפין. ההכנסות מייצוא של נפט פחתו מ-4.7 ביליון דולר בשנת 2011, לערך משוער של 222 מיליון דולר בשנת 2014. הכנסות אלה צפויות להמשיך ולפחות לכדי 140 מיליון דולר בשנת 2015 ו-2016. כתוצאה מכך, חשבון הגרעון הנוכחי צפוי להגיע לערך של 8% מהתוצר הגולמי בשנת 2015, ולכדי 16% מהתוצר הגולמי בשנת 2016. גם העתודות הבינלאומיות פחתו בצורה משמעותית. הירידה בהכנסות מייצוא שנגרמו בשל הסכסוך, כמו גם הירידה בעתודות הבינלאומיות, גרמו לירידת בערך הלירה הסורי. זה בתורו העלה את עלויות הייבוא, בזמן שסוריה הפכה לתלויה ביבוא אף יותר בשל הרס כלכלת המדינה. בעוד שהפיחות במטבע הסורי הפך את הייצוא לתחרותי יותר, אין לסוריה סחורה רבה למכור בשל המלחמה המתמשכת.

בעיראק היו, על פי מקורות רשמיים שצוטטו על ידי הבנק העולמי, 20,169 אבדות בשנת 2014, 17,502 בשנת 2015 ו-10,497 בין ינואר לאוקטובר 2016. מאז 2014, הסכסוך הוביל גם למשבר הומניטארי משמעותי שגרם לעקירה של יותר מ-3.4 מיליון בני אדם מבתיהם, ולהזדקקות של כ-10 מיליון בני אדם לסיוע הומניטארי. רמת החיים הידרדרה, וחלק ניכר מהאוכלוסייה נדחק

לעוני, או שהפך פגיע לעוני בצורה קיצונית. שיעור העוני הוערך על ידי הממשלה העיראקית בשנת 2014 בכ-22.5% בכל רחבי המדינה. משוער כי השפעת המדינה האסלאמית על מחוזות מסוימים, כמו גם ההשפעה הישירה שנגרמה מהשיבושים שחלו בתחומי הכלכלה, החברה והביטחון, הכפילו את שיעור העוני המוערך בכ-41.2%. עיראק בעלת היחסים הנמוכים ביותר של העסקה אוכלוסייה באזור, אפילו בקרב גברים, והמשבר שמתקיים מאז 2014 הוביל לירידה משוערת בהיקף המועסקים המוערך בכ-800,000 בני אדם.

הסכסוך בסודן ממשיך להתקיים, כמעט מבלי משי. בשנת 2015, יותר מ-3 מיליון אזרחים נעקרו מבתייהם ויותר מחצי מיליון בני אדם חיים במחנות פליטים בסודן. על פי האו"ם, 6.9 מיליון בני אדם זקוקים לסיוע אזרחי. סודן סבלה משנים של סכסוך, תנאי אבטלה ירודים, סערות פוליטיות, חוב בר קיימא, סנקציות כלכליות ופיננסיות, ויחסים שברירים עם הקהילה הבינלאומית. כל אלה הגבילו את סיכויי הצמיחה והמאמצים להפחתת העוני. שיעור העוני במדינה הוא אחד הגבוהים בעולם והוא עומד על 46%, שמשמעותו כי 15 מיליון בני אדם הם עניים. על פי הבנק העולמי, שיעורי העוני באזורים כפריים גבוה אף יותר ועומד על 58%, כאשר באזורים האורבניים שיעורו הוא 26%. בעיר חרטום, שיעור העניים עומד על כ-26%, בעוד ששיעורו בערים המושפעות מהסכסוך של צפון דארפור ודרום קורדופן קרוב ל-60%.

על פי נתוני האו"ם מאוגוסט 2016, כ-10,000 בני אדם נהרגו בסכסוך בתימן, 3 מיליון בני אדם עקרו מבתייהם ו-200,000 אולצו לחפש מקלט מחוץ מדינה. כ-14 מיליון בני אדם, מתוך אוכלוסייה המונה 26 מיליון, זקוקים לסיוע של מזון, ו-7 מיליון סובלים מהיעדר בטחון תזונתי. מספר חודשים מאוחר יותר ביצע הבנק העולמי הערכה גבוהה יותר. באוקטובר 2016, הצהיר הבנק כי 7.6 מיליון בני אדם חווים היעדר ביטחון תזונתי, 2 מיליון סובלים מתת תזונה, כולל 1.3 מיליון ילדים, מתוכם 320,000 הסובלים מתת תזונה חריפה. 14 מיליון תימנים, מתוכם 8.3 מיליון ילדים, סובלים מקריסת שירותי הבריאות. 3 מיליון ילדים נותרו מחוץ למסגרת חינוכית, ויותר מ-1600 בתי ספר נותרו סגורים, אם בשל אי בטחון, הרס פיזי, או שימוש שנעשה בהם כמקום מחסה לעקורים. המשרד הבינלאומי לעבודה (The International Labour Office - ILO) העריך כי למעלה מ-20 מיליון תימנים חסרים מים ותנאי תברואה.

בדו"ח שפרסם יוניסף (UNICEF) בדצמבר האחרון הוצגה ההידרדרות בתימן לפיה קרוב ל-2.2 מיליון ילדים מצויים כעת בתת תזונה חריפה וזקוקים לטיפול דחוף. עוד נמצא, כי לפחות 462,000 ילדים סובלים מתת תזונה חמורה, כאשר מדובר בעלייה של כמעט 20% מאז 2014.

בלוב, מחירי הנפט הנמוכים, השיבושים בתפוקת הנפט, הקיפאון המדיני, והסכסוך הובילו לעוני בקרב חלק מצומצם של האוכלוסייה שנתמך בעבר על ידי המדינה. הבנק העולמי העריך כי עד לאמצע 2016, 435,000 בני אדם בלוב יעקרו מבתייהם, כ-1.3 מיליון בני אדם יסבלו מהיעדר בטחון תזונתי, ויותר משליש מאוכלוסיית המדינה המונה 6.3 מיליון יזדקקו לסיוע הומניטארי.

סומליה סובלת מזה 25 שנה מסכסוך, בעיקר בדרום המדינה, שגרם להרס המבנה הממשלתי, התשתיות כלכליות והמוסדות. הבנק העולמי הצהיר כי התוצר המקומי ברוטו עמד על 6.2 ביליון דולר בשנת 2016, היקף התוצר הגולמי לנפש עמד על 450 דולר, וישנם 5 מיליון בני אדם החיים בעוני, ומהווים 51.6% מהאוכלוסייה. לא בכדי, נחשבת סומליה לאחת מהמדינות העניות בעולם.

במהלך שנות הסכסוך בסומליה, סבלו שני דורות מהיעדר השכלה. מוערך כי רק 42% מהילדים בגילאי בית ספר נרשמו לבית ספר יסודי, מתוכם 36% בנות בלבד. שיעור תמותת התינוקות עומד על 92 פייר 1000 לידות, ושיעור תמותתה של ילדים מתחת לגיל חמש העומד על 150 פייר 100 לידות- שהינם גבוהים מהממוצע שמדרום לסהרה. נוסף על כך את שיעור הפרייון במדינה שהוא גבוה ועומד על 6.2 לידות פייר אישה, ומשמעותו שמדובר במדינה צעירה שבה יותר מ-70% מהאוכלוסייה מתחת לגיל 30. מוערך כי 43% מהאוכלוסייה חיה בתנאים של עוני קיצוני המתבטאים בדולר ליום. אוכלוסיית הצעירים מושפעת בצורה לא פרופורציונאלית מהעוני והיעדר התעסוקה. בשל כך אוכלוסייה זו מהווה כר פורה לגיוס למילציות או לקבוצות רדיקליות. עוד נמצא, שכשני שלישי מהאוכלוסייה בגילאים 14 עד 29 מאמינים כי יהיו חסרי תעסוקה.

מאז שחמאס לקח את השליטה על עזה בשנת 2007, התרחשו סדרה של עימותים צבאיים עם ישראל. האחרון שהתרחש בשנת 2014 שהסתיים במותם של 2,100 פלסטינים, ובעקירה של שלישי מהאוכלוסייה, המונה 1.6 מיליון בני אדם. ההפסדים הכלכליים שנגרמו בשל המלחמה מוערכים בכ-1.7 ביליון דולר. בשנת 2016, שיעור הלא מועסקים בגדה הגיע לכדי 27%, חרף המאמצים של ישראל להגדיל את אישורי העבודה לפלסטינים. בעזה עמד שיעור חסרי התעסוקה על 42%, בעוד ששיעור הצעירים חסרי התעסוקה עמד על 58%. למרות שכמעט 80% מתושבי עזה מקבלים סיוע מסוים, העוני גבוה מאוד ורק 10% מהאוכלוסייה בעלי גישה למים ראויים לשתיה.

בסוף 2016, פרסם האו"ם את דו"ח הפיתוח האנושי הערבי השישי במספר. הדו"ח התמקד בצעירים, המהווים חלק גדול מהאוכלוסייה, אשר החזיקו בתפקיד מרכזי בהפלת בן עלי בתוניסיה ומובראכ במצרים, בעוד שהסיכויים לעתיד טוב יותר עבורם נראים כעת קודרים. דו"ח זה ייבחן במהדורת אקטצדי של ינואר 2017.